

Dİ'BİL

(دبل)

Ebû Alî (Ebû Ca'fer)
Di'bil b. Alî b. Rezîn el-Huzâî
(ö. 246/860)

Ağır hicivleriyle tanınan
Arap şairi.

148'de (765) Kûfe'de veya Habur nehri kıyısındaki Karkîsiye'de, Huzâa kabilmesine mensup şair bir aile içinde dünyaya geldi. Orta seviyede bir şair olan babasından başka amcası Abdullah ve amcasının oğlu Ebû's-Şîs lakabıyla bilinen Muhammed b. Abdullah, kardeşleri Ali ve Rezîn, oğulları Hüseyin ve Ali de şairdi. Adının Muhammed, Hasan veya Abdurrahman olduğu da söylenir. Di'bil çok genç yaşta ders halkalarına devam etti ve erken bir çağda şiir söylemeye başladı. Gençliğinde bayağı ve sefih kimselerle düşüp kalkması, onlarla birlikte kavgalara, soygun ve yağmalara katılması, tabiatında sertlik ve kötülüğe karşı bir meyil bulunduğunu göstermektedir. Bu durumun, daha sonra Di'bil'i asrının en büyük hiciv şairi olmaya yönelttiği söylenebilir. Erken yaşlarda adının bir cinayete karıştığı ve bu yüzden Kûfe'den kaçtığı yolunda rivayetler vardır.

Di'bil 169 (785) veya 170 (786) yılında Bağdat'a gitti, orada tanıştığı şair Müslim b. Velîd'in sanat anlayışından çok faydalandı. Bağdat'ta şöhretini duyan Hârûnürreşîd kendisini takdir ederek ikram ve ihsanlarda bulundu. Daha sonra Toharistan Valisi Fazl b. Abbas b. Ca'fer el-Huzâî'nin yanına gitti; vali kendisine daha önce hocalık yapmış olan Di'bil'e ihsanda bulundu ve onu Toharistan kasabalarından Simincân'a âmil tayin etti (789). 791 yılına kadar burada kalan Di'bil, muhtemelen Fazl b. Abbas'la arası açıldığı için Bağdat'a dönüp oraya yerleşti. Bağdat'ta bir müddet Ebû Nûvâs, hocası Müslim b. Velîd, Ebû's-Şîs ve kardeşi Rezîn'in de bulunduğu sohbet meclislerine katıldı; ardından hocasının Cür-cân'a tayin edilmesi üzerine (196/812) oraya giderek onun hakkında kasideler yazdı. Müslim b. Velîd'in Merv'e geçip Vali Fazl b. Sehl'in yanında itibar görmesi üzerine Di'bil'in de oraya gittiği, ancak bir müddet sonra kıskançlık yüzünden veya başka bir sebeple hocası Müslim aleyhinde manzum bir mektup yazıp valiye verdiği de kaydedilmektedir.

198 (813) yılında hacca giden Di'bil Bağdat'a dönmeyip Mısır'a, Vali Muttalib b. Abdullah el-Huzâî'nin yanına gitti; kendisine ihsanlarda bulunan Muttalib onu Asvan'a âmil tayin etti. Bağdat'tan uzak bu beldede gurbet hayatı yaşayan şair sıla hasretiyle ilgili en meşhur şiirlerini burada yazmıştır. Bir müddet sonra Muttalib'le arası açıldığından onu da ağır bir dille hicvetmiş, bunun üzerine görevinden alınmıştır.

Di'bil buradan Horasan'a, Me'mûn'un ve İsnâaşeriyye'nin sekizinci imamı Ali er-Rızâ'nın yanına gitti; Hz. Ali soyunun başına gelen felâketleri dile getirdiği meşhur "Tâiyye" kasidesini onlara sundu. Me'mûn kendisine Ali er-Rızâ adına bastırmış olduğu paralardan 10.000 dirhem verdi, Ali er-Rızâ da elbiselerinden bir takımını hediye etti. Rivayete göre Kum halkı bu elbiseyi 30.000 dirhem, Ali er-Rızâ adına bastırılan paraların her bir dirhemini de 10.000 dirhem karşılığında ondan almıştır. Ayrıca İbnü'l-Mu'tezz'in kaydettiğine göre Kum halkı kendisine her yıl 50.000 dirhem vermeyi de kararlaştırmıştı. Fakat çok geçmeden Ali er-Rızâ Tûs'ta vefat edince Hârûnürreşîd'in kabrinin yanına defnedildi. Aşırı derecede bir Şîi olan şair buna kızmış ve yükselmesini sağlayan ilk hâmisî Hârûnürreşîd hakkında mezhep taassubundan dolayı çok ağır ifadelerin yer aldığı bir şiir söylemiştir.

İkinci Abbâsî Halifesi Mansûr zamanında (754-775) doğan ve dokuz halife döneminde yaşayan Di'bil ömrünün çoğunu Bağdat'ta geçirmiş, Mısır, Suriye ve Irak gibi birçok İslâm ülkesini dolaşmıştır. Gezdiği bu yörelerde kasideler söyleyip câize aldığı halife, vali, kumandan ve ileri gelen devlet adamlarının hemen hepsini hicvetmiştir. Bu durumu onun vefasızlığı ile açıklayanlar olduğu gibi devrin idarecilerinin Ehl-i beyt'e karşı yaptığı haksızlıklardan dolayı bir tepki şeklinde yorumlayanlar da vardır. Di'bil'i 246 (860) yılında, ağır şekilde hicvettiği Abbâsî emirlerinden Mâlik b. Tavk öldürtmüştür. Ölüm tarihi 244 (859) olarak da geçer; ayrıca ölüm sebebi hakkında değişik rivayetler vardır.

Samimi bir İmâmiyye mensubu olan Di'bil'in Ehl-i beyt hakkında birçok şiiri vardır. Bunlarda Hz. Ali'nin üstün faziletlerini ve Hz. Hüseyin'in yaşadığı trajediyi çok güzel tasvir etmiştir. Şiirin her türünü deneyen sanatkâr, kelimelerin seçiminde ve edebî sanatların kullanımında büyük bir titizlik gösterir. Bu sebep-

le edebî sanatlara dair kitaplarda onun şiirlerinden bir hayli örnek bulunmaktadı. Şiir tenkitçilerine göre Di'bil mücit, fasih ve tekellüfsüz (matbû) bir şairdir. Abbâsîler devrinin tanınmış şairlerinden Buhtûrî'ye göre hocası Müslim b. Velîd'den daha üstündü. Eski Arap şiirinin onunla son bulduğunu söyleyenler de vardır. Ayrıca meşhur şair Ebû Nûvâs'ın Di'bil'i övmesi, Hârûnürreşîd'in kendisine ilgi göstermesi ve Me'mûn'un şiirlerini beğendiğini söylemesi onun önemli bir şair olduğunun bir başka göstergesidir.

Sanat açısından değeri çok yüksek kasideleri bulunmakla birlikte Di'bil daha çok hicivleriyle ün yapmıştır. Özellikle hicivlerindeki acımasızlığı ve ağır ifadeleri onun karakterini yansıtmaları bakımından önemlidir. Ehl-i beyt hakkında söylediği "Tâiyye", Arap şiirinin en güzel kaside örneklerinden kabul edilir, hatta İmru'ülkays b. Hucr'un muallakasından daha meşhur olduğu söylenir. Devrinin ünlü şairlerinden Ebû Sa'd el-Mahzûmî ve Ebû Temmâm'la da karşılıklı hicviyeleri bulunan Di'bil'in hicivleri o dönemde ün kazanmışsa da sonraları sanatkârın adının kötüye çıkmasına ve şiirlerinin ihmal edilmesine sebep olmuştur. Zira onun sınır tanımayan hiciv anlayışı, kendisine iyilik eden herkesi, hatta hanımını, kardeşi Rezîn'i, Kum halkını ve tanıdığı bütün insanları hicvedecek kadar insaf ölçüsünü aşmıştı.

Di'bil'in hadis rivayet ettiği de söylenmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, onun şiir ve ahhâr*ının da râvisi olan kardeşinin oğlu İsmâil b. Ali el-Huzâî tarafından rivayet edilen bir hadis mecmuasını gördüğünü ve Di'bil'in rivayet ettiği bütün hadislerin bâtıl olduğu kanaatine vardığını belirtmektedir (*Târîhu Bağdâd*, VIII, 383).

Eserleri. 1. *Ṭabaḳātü's-şu'arâ*. Câhiliye döneminden kendi zamanına kadar yaşayan şairlerin ele alındığı bir eser olduğu kaydedilmektedir. IX-XVII. yüzyıllar arasında birçok kitapta kendisinden nakillerde bulunan bu esere şimdiye kadar rastlamak mümkün olmamıştır. *Ṭabaḳātü's-şu'arâ*, Cumahî'nin *Ṭabaḳātü's-şu'arâ* ile İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve's-şu'arâ* adlı eseri arasında bir köprü teşkil ettiği için önemlidir. Diğer bir özelliği ise ikinci derecedeki şairleri de ihtiva etmesidir. Esere ait bazı parçalar Muhammed Cebbâr el-Muaybid tarafından derlenip neşredilmiştir (*el-Mevrid*, VI/2 [Bağdat 1977], s. 111-144). 2. *Dîvân*. İb-

nü'n-Nedîm'in bildirdiğine göre Di'bil'in divanını Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 335/946) toplamıştır. Sûlî, onun şiirlerinden çağdaşı İbn Ebû Tâhir'in (ö. 280/893) seçip bir araya getirdiği derlemeyi de görmüş olmalıdır. Divanın bugün mevcudiyeti bilinmemekle birlikte bazı araştırmacılar Di'bil'in şiirlerini muhtelif edebiyat kitaplarından derlemeye çalışmışlardır. Yaklaşık 800 beyitlik bir şiir mecmuasını Muhammed es-Semâvî (ö. 1950) toplamıştır. Di'bil'in şiirleri daha sonra *Dîvânü Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* adıyla Abdüssâhib Umrân ed-Düceylî (Necf 1962) ve Muhammed Yûsuf Necm (Beyrut 1962) tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Di'bil'in şiirlerine yer veren Muhsin el-Emîn ve L. Zolondek'in çalışmalarını eksik ve hatalı bulan Abdülkerîm el-Eşter, ona ait şiirleri *Şi'ru Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* adıyla derleyip yayımlamıştır (Dimaşk 1964, 1983). Bunlardan başka Di'bil'in şiirlerine çeşitli kaynaklarda dağınık halde rastlamak mümkündür. Ehl-i beyt hakkındaki meşhur "Tâiyye" kasidesinin değişik kütüphanelerde birçok yazma nüshası mevcuttur. Di'bil'in, Abdülkerîm el-Eşter'in edebiyat kitaplarından derlediği ve "Tâ'îyyetü Di'bil eş-şâniye" adıyla neşrettiği bir "Tâiyye"si daha vardır (MMİAdm., 1966, 41/135-142). 3. *Kitâbü Veshâya'l-mülûk ve ebna'î'l-mülûk min veledi Kahtân b. Hûd*. Torunu Ali'nin rivayetiyle kendisine nisbet edilen bu eserin bir nüshası bilinmektedir (Ambrosiana, G. 3/6, vr. 105^a-141^b); ancak eserin Di'bil'e ait olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Di'bil'in günümüze kadar gelmemiş olan *Kitâbü'l-Vâhîde fî mesâlibi'l-'Arab ve menâkıbihâ* adlı bir eserinden kaynaklarda söz edilmektedir.

Di'bil hakkında bazı müstakil araştırmalar mevcuttur. Bunlardan Abdülkerîm el-Eşter'in *Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* (Dimaşk 1984) adlı hacimli eseri şairin hayatı, eserleri ve sanatına dair tahlilî bir çalışma olup bu konuda yapılan diğer araştırmalar hakkında geniş bibliyografik malumatı da ihtiva etmektedir. Diğer bazı çalışmalar da şunlardır: Muhsin el-Emîn el-Hüseynî, *Di'bil el-Ḥuzâ'î* (Dimaşk 1368); Curcîs Ken'ân, *Di'bil el-Ḥuzâ'î* (Bağdad, ts.); Leon Zolondek, *Di'bil b. 'Alî. The Life and Writings of an early Abbasid Poet* (Kentucky Üniversitesi yayını, 1961); Ali Abd İdân, *Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* (Necf 1965).

BİBLİYOGRAFYA:

Di'bil, *Dîvân* (nşr. Abdüssâhib İmrân ed-Düceylî), Beyrut 1972, nâşirin mukaddimesi, s. 17-89; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, II, 849-852; İbnü'l-Mu'tez, *Ṭabaḳâtü's-su'arâ* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1956, s. 264-268; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XX, 120-187; İbn Reşîk, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1963, I, 151; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 372-385; Yâkût, *Mu'cemül-üdebâ*, XI, 99-112; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 266-270; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XI, 519; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VIII, 172-194; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 430-432; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 322-323; A'yânü's-Şi'a, VI, 400-425; Hânsârî, *Rauzâtü'l-cennât*, III, 306-325; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî* (nşr. Muhammed Cevâd en-Nâinî), Beyrut 1988, I, 371-372; Ahmed Ferid Rifâî, *'Aşrû'l-Me'mân*, Kahire 1346/1927, III, 255-264; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 121-122; Kehhâle, *Mu'cemül-mû'ellifîn*, IV, 145; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), II, 339; O. Löfgren, "Dağfal und Di'bil als Gewährsmänner der Südarabischen Sage", *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi Della Vida*, Roma 1956, II, 94-101; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), II, 72-74; Sezgin, *GAS*, II, 523-532; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 318-324; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 171-172; Hannâ el-Fâhûrî, *Tecrîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut, ts., s. 499-502; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 284-289; Muhammed Rızâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-'ulemâ* 'abre'l-'uşûri'l-muhtelifa, Beyrut 1983, s. 257-277; Abdülkerîm el-Eşter, *Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î*, Dimaşk 1984; Mustafa eş-Şek'a, *eş-Şi'r ve's-su'arâ fî'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1986, s. 319-342; Helmut Gatje, "Leon Zolondek: Di'bil b. 'Alî", *BSOAS*, XXV (1962), s. 349-350; Abdülkerîm el-Eşter, "Tâ'îyyetü Di'bil eş-şâniye", *MMİAdm.*, sy. 41 (1966), s. 135-142; A. Schaade, "Di'bil", *IA*, III, 580-581; L. Zolondek, "Di'bil", *EI*² (İng.), II, 248-249.

HÜSEYİN ELMALI

DİBİYYE

(الدبىية)

Ebû'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî'ye
(ö. 719/1319)
nisbet edilen bir tarikat
(bk. TARİKAT).

DİCLE

Türkiye topraklarından doğup
Irak'ta denize ulaşan akarsu.

Dicle ismi, aslı Sumerce İdigna olan Akkadca İdiqlat adının Arapçalaşmış şeklidir (İbr. Hiddekel; Yaratılış, 2/14). Toplam uzunluğu 1900 km. olan Dicle ırmağının ancak 523 kilometresi Türkiye sınırları içindedir. Elazığ'ın güneydoğusundaki Hazar gölünün (Gölcük) ayağı ile bu gölün güneyindeki Hazarbaba dağın-

dan (2290 m.) çıkan suların birleşmesiyle oluşur. Hazarbaba dağından inen başlangıç kolu Hazar gölüne paralel bir çukur içinden geçmekte, gölün doğu ucundan başlayan bir vadi de güneydoğuya doğru devam ederek biraz ötede bu kola katılmaktadır. Ancak yakın dönemlere kadar, Dicle havzasına bağlı bulunmakla birlikte gelir gider dengesi her zaman elverişli olmadığı için Hazar gölünün suları yalnız çok yağışlı yıllarda ve kısa süre ile bu vadiye boşalabilmekteydi. Cumhuriyet döneminde Hazar gölünün kuzey kenarındaki dağlar arasından bir tünel açılarak suyun kuzeydeki Uluova'ya (Elazığ ovası) inmesi sağlandı ve aradaki seviye farkı yardımıyla da bir hidroelektrik santrali kuruldu (Hazar Santrali). Bu sebeple günümüzde gölün fazla suları Dicle'ye karışmamakta, Fırat'ın bir kolu olan Murat havzasına inmektedir.

Dicle, başlangıç kısmından Eğil'in yaklaşık 10 km. doğusunda Dibni (Döğer) çayı ile (yukarı kesimlerdeki adı Birkılın suyu) birleştiği noktaya kadar genellikle dar ve derin vadilerden geçer ve bu yörede daha çok Maden suyu adıyla anılır. Dibni çayı kavşağından sonra ise güneye döner ve Diyarbakır'a varmadan az önce sağ taraftan Devegeçidi deresini alır. Bu su üzerinde, yapımı 1972 yılında tamamlanan Devegeçidi Barajı'nın gerisinde 32 km² genişliğinde sunî bir göl meydana gelmiştir. Diyarbakır önlerinde geniş bir yatak içinde akan Dicle'ye bu kesimden sonra sırasıyla sağdan Dankıran çayı, Yenice suyu, Karasu, soldan Ambar çayı, sağdan Göksu, Aşağı Hanık çayı, soldan Kuruçay ve Sinan çayı ile bunlardan çok daha önemli olan ve daha bol su taşıyan Batman, Garzan ve Botan çayları katılır. Bunların arkasından nehir önce doğuya, Botan kavşağından sonra da güneydoğuya yönelir; Hasankeyf'i geçtikten sonra ise yeniden dar ve derin boğazlara girerek Mardin eşiğini yarar ve Cizre düzlüğüne iner. Cizre'nin hemen güneyinden Habur'la birleştiği noktaya kadar Türkiye ile Suriye arasında devlet sınırını meydana getiren Dicle, Habur kavşağından sonra Irak topraklarına girerek Musul ile Bağdat'tan geçer ve Basra körfezine ulaşmadan önce Kurna civarında Fırat'la birleşerek Şattül-arap'ı meydana getirir. Nehre Türkiye sınırları dışında karışan en önemli kollar, Hakkâri yöresinin sularını toplayan Büyük Zap ile İran'dan gelen Diyâle'dir.